

werk bracht waarlijk niet minder 'minutieuze arbeid' met zich, eerder méér. Samen met een helper had Veterman drie dagen nodig om het ondergrondpatroon van het pb in elkaar te zetten; voor afdrukken van de aanduiding 'Bevolkingsregisters van Nederland' had een Amsterdamse drukker gezorgd, J. C. van Velzen. Het ineenpassen van telkens dezelfde drie woorden was 'zenuwachtig knutselwerk dat met de grootste accuratesse gebeuren moest.'¹ Het ondergrondpatroon van het doorzichtige zegel moest nagetekend worden; 'leken', aldus Veterman, 'hebben er geen begrip van wat het bijvoorbeeld zeggen wilde, de achtergrond van de zegels te construeren waarvan de golflijntjes stuk voor stuk getrokken en de letters stuk voor stuk getekend moesten worden!'² Van beide ondergronden werden (wij weten niet waar) clandestien cliché's vervaardigd; daar moest een groot bedrag voor betaald worden. Natuurlijk moesten er ook cliché's gemaakt worden van de tekstdruk. Hier vond Veterman een vernuftige oplossing voor door de woorden of afkortingen die hij nodig had, in handelsdrukwerk op te nemen dat hij bij de nietsvermoedende handelsdrukkerij van de Arbeiderspers bestelde in het lettertype (de *Gill sans sérif*) dat voor de tekst van het pb gebruikt was:

'Om het regeltje 'Afdruk rechterwijsvinger' te krijgen, lieten we een bidprentje drukken, met daaronder: 'Verkrijgbaar bij de sacristijn van de H. Martinikerk, à 5 cent per *afdruk*'. En voorts een spelletje, met het onderschrift: 'Men houdt de schijf in de linkerhand, draait haar vervolgens met de *rechterwijsvinger*', enz. Deze onnozele drukwerkjes werden nauwkeurig op schaal verkleind. De beide begeerde woorden werden uit het zink gezaagd³ en opnieuw gemonteerd. Dit werkje kostte dagen van minutieuze inspanning. Op dezelfde wijze verkregen we het zinnetje: 'Tevens bewijs van opname in het bevolkingsregister' door het in een prospectus van een school voor achterlijke kinderen te vervlechten. Doordat echter al deze zinnetjes op veel grotere blokken hout moesten worden gemonteerd dan het zetsel aan ruimte bood, was de drukker genoopt enige malen méér te drukken. In totaal ging een persoonsbewijs *acht* maal door de pers! En als men daarbij bedenkt dat dit alles op een gewoon degelpersje geschiedde en geen millimeter verschil geoorloofd was, moet zelfs de leek bewondering hebben voor van Velzen die dit voor elkaar bokste op klare lichte dag, vlak voor een groot raam waar elke voorbijganger kon zien wat hij deed.'⁴

Hoe bootste Veterman het onmisbare watermerk na? Hij liet het uit zes pagina's (drie 'voor'- en drie 'achter'-pagina's) bestaande pb op twee velletjes

¹ A.v., p. 26. ² A.v. ³ Veterman had die woorden dus laten clicheren. ⁴ E. N. Veterman: *Keizersgracht 763*, p. 27-28.